

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН БИЛИМ БЕРҮҮ
ЖАНА ИЛИМ МИНИСТРЛИГИ**

**Ж. БАЛАСАГЫН атындагы
КЫРГЫЗ УЛУТТУК УНИВЕРСИТЕТИ**

Б. ЕЛЬЦИН атындагы КЫРГЫЗ-СЛАВЯН УНИВЕРСИТЕТИ

Д 08.18.571 ДИССЕРТАЦИЯЛЫК КЕҢЕШИ

Кол жазма укугунда
УДК 339.92.(043.3);(572.2)

Умуралиева Аида Шайлобековна

**ЭЛ АРАЛЫК АЙМАКТЫК ӨНҮКТҮРҮҮ БАНКТАРЫНЫН КЫРГЫЗ
РЕСПУБЛИКАСЫНЫН ЭКОНОМИКАСЫНЫН ӨНҮГҮШҮНӨ ТИЙГИЗГЕН
ТААСИРЛЕРИ
(ЕКӨБ ЖАНА АӨБ МИСАЛЫНДА)**

08.00.10 – финансы, акча жүгүртүү жана кредит

Экономика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын
изденип алуу үчүн жазылган диссертациянын
авторефераты

Бишкек – 2018

Диссертациялык иш Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын Ж.Алышбаев атындагы экономика институтунда аткарылды

Илимий жетекчи: экономика илимдеринин кандидаты,
улук илимий кызматкери
Джапарова Эльмира Сапаровна

Расмий оппоненттер: экономика илимдеринин доктору,
улук илимий кызматкери
Тюлюндиева Назира Манатовна

экономика илимдеринин кандидаты, доцент
Араева Аида Кылычбековна

Жетектөөчү уюм: Жалал-Абад мамлекеттик университетинин
Финансы жана кредит кафедрасы
(720909, Кыргыз Республикасы,
Жалал-Абад ш., Манас көч., 6-корпус).

Диссертация 2018-жылдын 29-июнда саат 16:00да Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетине жана Ельцин атындагы Кыргыз-Славян университетине караштуу Д 08.18.571 диссертациялык кеңешинде корголот. Дареги: 720020, Кыргыз Республикасы, Бишкек ш., Жибек жолу пр., 394, 300-ауд.

Диссертация менен Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин китепканасында таанышууга болот. Китепкананын дареги: 720020, Кыргыз Республикасы, Бишкек ш., Жибек жолу пр., 394.

Автореферат 2018-жылы 28-майда таркатылды.

Диссертациялык кеңештин
окумуштуу катчы,
экономика илимдеринин кандидаты

Дженалиева М.А.

ИШТИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗҮ

Изилдөө темасынын актуалдуулугу. Азыркы мезгилде эл аралык мамилелердин мүнөздүү белгилеринин бири – эл аралык уюмдардын, өзгөчө, эл аралык аймактык өнүктүрүү банктарынын ролунун улам жогорулашы болуп калды. Мында көп тараптуу дипломатиянын өнүгүшүн, экономиканын ар кандай тармактарындагы эл аралык деңгээлде кеңири кызматташууну шарттаган эл аралык мамилелердин татаалданышы жана кеңейиши белгилүү болот.

Азыркы мезгилде Кыргыз Республикасы КМШ өлкөлөрү жана 50дөн ашык алыскы чет өлкөлөр менен экономикалык байланыш жүргүзүп келет. Бул өлкөлөр менен, ошондой эле ар кандай эл аралык институттар менен болгон инвестициялык кызматташтык республиканын экономикасынын туруктуу болушуна жана андан ары өнүгүшүндө маанилүү факторлордун бири болуп саналат.

Жакырчылыкта жашаган калктын жашоо сапатын жана деңгээлин жогорулатууга көмөктөшкөн чөйрөлөрдө эң мыкты жетишкендиктер болот. Мындай учурда республикада эл аралык аймактык өнүктүрүү банктарынын, анын ичинде ЕКӨБ жана АӨБдүн ролу чоң.

Эл аралык банктар жеке инвесторлор менен тыгыз карым-катышта болот. Ишмердүүлүктү координациялоо максатында эл аралык банктар жаңы долбоорлорду иштеп чыгуу процесстерине катышуу жана банктык операциялардын санынын өсүшүн көзөмөлдөө үчүн жер-жерлерде өкүлчүлүктөрүн ачышкан. Ал өкүлчүлүктөр чет элдик жана жергиликтүү адистер менен толукталып, аймактагы банктардын иштеринин кеңейишинде маанилүү роль ойнойт. Банктар каржылык (банктык) системанын өнүгүшүнө өзгөчө көңүл бурушат. Анткени, банк системасында көбүнчө, финансылык каражаттарды ЕКӨБ бөлөт. Аймактык өнүктүрүү банктары тигил же бул аймактагы экологиялык абалга жараша жеке секторлордун өнүгүшүнө өбөлгө түзөт. Билим берүүнү жана саламаттыкты сактоону өнүктүрүүдө ЭӨБнын ролу чоң.

Ошентип, **изилдөөнүн актуалдуулугун** төмөнкүлөр шарттайт:

- дүйнөлүк экономика системасында өнүктүрүү банктарынын эл аралык ишмердүүлүгүнүн ролу жана маанисинин өсүүсү;
- азыркы мезгилде ааламдашуу шарттарында аймактык өнүктүрүү банктарынын эл аралык ишмердүүлүгү менен эффективдүү камсыз кылуунун дүйнөлүк тажрыйбасын изилдөөнүн маанилүүлүгү;
- Дүйнөлүк чарбачылыктын азыркы этабында Кыргыз Республикасынын эл аралык өнүктүрүү банктарынын ишмердүүлүгүн камсыздоо механизминин эффективдүүлүгүнө комплекстик анализ жана баа берүү зарылдыгы;
- мамлекеттин экономикалык коопсуздугун камсыз кылуу максатында Кыргыз Республикасындагы коммерциялык банктардын, жеке сектордук ишканалардын ишмердүүлүгүн, билим берүү, саламаттыкты сактоо, курулуш иштерин, унаа, туризмди жана экологиялык жагдайды жакшыртуу талабы;

Диссертациянын темасынын чоң илимий программалар менен болгон байланышы. Диссертациялык иштин темасы Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын акад.Ж.Алышбаев атындагы Экономика институтунун «2020-жылга чейин аймактарды өнүктүрүүнүн узак мөөнөттөгү стратегиясы» деген илимий теманын чегинде аткарылды.

Диссертациялык иштин максаты Азыркы экономиканын өнүгүү шарттарында Кыргыз Республикасынын эл аралык аймактык өнүктүрүү банктары менен экономикалык жана техникалык кызматташтыгына ар тараптуу анализ жүргүзүү, Кыргыз Республикасынын өнүктүрүү банктары менен болгон карым-катышын кеңейтүү жана кызматташтыктын эффективдүүлүгүн жогорулатуу боюнча практикалык сунуштамаларды иштеп чыгуу болуп саналат. Бул максаттарга ылайык, изилдөөнүн төмөнкүдөй **милдеттери** коюлду:

- азыркы мезгилдеги шарттарда ЕКӨБ жана АӨБдүн постсоветтик өлкөлөргө карата саясаттарынын негизин изилдөө;
- экономикалык кызматташтыктын багыттарын, масштабдарын, ошондой эле ЕКӨБ, АӨБ жана Кыргызстандын негизги долбоорлорунун иштиктүүлүгүн талдоо;
- Кыргыз Республикасынын ЕКӨБ, АӨБ менен болгон экономикалык жана каржылык байланыштарынын маанисин аныктоо;
- ЕКӨБ, АӨБ менен перспективдүү кызматташтык үчүн, рыноктук дисциплинаны бекемдөө жана банк системасында бир өнчөй атаандаштык чөйрөнү камсыз кылуу максатында экономиканын негизги областтарын жана секторлорун белгилөө;

Иштин илимий жаңылыгы төмөнкү жоболордо чагылдырылган:

- эл аралык аймактык өнүктүрүү банктарынын табияты жана функциялары теориялык аспектилерде ачылып көрсөтүлдү;
- ЕКӨБ жана АӨБдүн ишмердүүлүгүнүн организациялык механизмдери аныкталды;
- Кыргыз Республикасындагы ЕКӨБ жана АӨБдүн долбоорлорунун (өзгөчө, билим берүү, жол куруу, ККТ, АПК, туризм ж.б. системаларындагы долбоорлорго) ишмердүүлүгүнө баа берилди;
- өнүктүрүү банктарынын долбоорлоруна экономикалык анализ жүргүзүлүп, алардын эффективдүүлүгү экономикалык салымынын аныкталышы менен белгиленди;
- ЭӨБнын ишмердүүлүгү эффективдүү ишке ашкан экономиканын приоритеттүү секторлору аныкталды;

Бул изилдөө эл аралык аймактык өнүктүрүү банктарынын табиятынын жана ролунун аныктамасы катары Кыргыз Республикасынын саясий жана социалдык-экономикалык туруктуулугу үчүн аз изилденген тармакка чоң салым болуп саналат.

Диссертациянын практикалык мааниси. Илимий жыйынтыктардын жана сунуштамалардын эки тарапка тең пайдалуу кызматташтык маселелерине түздөн-түз катыштыгы бар жана сырткы экономикалык ишмердүүлүктү камсыз кылууга байланыштуу чечим кабыл алган башкаруу органдарынын

практикалык ишмердүүлүгүндө колдонууга болот. Диссертациялык изилдөөнүн кээ бир жоболору ЕКӨБ программаларынын практикалык ишмердүүлүгүнө киргизилге жана алардын техникалык жардамы тууралуу отчетторун даярдоодо колдонулган.

Иштин экономикалык мааниси. Изилдөөдө эл аралык аймактык өнүктүрүү банктарынын Кыргыз Республикасынын социалдык-экономикалык өнүгүшүнө тийгизген таасирине баа берилген. Өнүктүрүү банктары көрсөткөн жардамдардын оң жана терс аспектилери, ошондой эле Кыргыз Республикасынын берилген инвестицияларды колдонуудагы терс жактары аныкталды. Изилдөөнүн жыйынтыгы боюнча жакшыртууну баалоонун концептуалдык негиздери жана эл аралык банктар көрсөткөн жардамдардын приоритети, алардын ишмердүүлүгүн жогорулатуунун эффективдүүлүгү жана оптимизациясы аныкталды.

Диссертациянын коргоого коюлуучу негизги жоболору:

- изилдөө материалдарынын структурасына жана баяндоо тартибине, коюлган максат, милдеттерге, теориялык жыйынтыктардын аргументтүүлүгүнө байланышкан теориялык аспектилер жана методикалык ыкмалар;
- Европалык кайра куруу жана өнүктүрүү банкы жана Азия өнүктүрүү банктарынын ишмердүүлүгүнүн организациялык механизмдерин изилдөөнүн жыйынтыктары;
- Кыргыз Республикасындагы инвестицияны көзөмөлдөө диагностикасын изилдөөнүн жана эл аралык кызматташтыктын анализинин жыйынтыктары;
- эл аралык банктар көрсөткөн жардамдардын приоритетин жакшыртуудагы негизги багыттары боюнча сунуштарды алардын ишмердүүлүгүн жогорулатуунун эффективдүүлүгү жана оптимизациясына ылайык иштеп чыгуу;

Издөнүүчүнүн жеке салымы. Изденүүчү тарабынан эл аралык кызматташтыктын теориялык жана практикалык аспектилери талдоого алынып, аймактык өнүктүрүү банктары көрсөткөн жардамдарды эффективдүү жана өнүмдүү колдонуу, донорлордун ишмердүүлүгүн координациялоо боюнча чечимдерди кабыл алуу, бардык донордук жардамдардын талаптарын жана процедураларын бирдиктүү системага келтирүү жолдору аныкталды. Автор тарабынан Кыргыз Республикасындагы долбоордук циклдарга баа берилип, мамлекет менен өнүктүрүү банктарынын ортосундагы социалдык-кызматташтыктын приоритеттүү багыттарын аныктоо маселесине ылайык карым-катышты күчөтүү боюнча практикалык сунуштамалар иштелип чыкты.

Иштин апробациясы. Диссертациянын негизги жоболору автор тарабынан эл аралык илимий-практикалык конференцияларда, ЕӨКБ жаан АӨБнын долбоорлору уюштурган тегерек столдордо ТАМ ЕӨКБнын ишмердүүлүгүнүн негизги багыттарын аныктоо боюнча баяндалган. Ошону менен бирге диссертант Кыргыз Республикасынын Каржы министрлигинде колдонуу үчүн аналитикалык жазууларды жана справкаларды даярдоого катышкан.

Изилдөөдө чыгарылган кортунудуларды жана колдонулган фактылык материалдарды республиканын жождорунда колдонууга болот, ал эми коюлган негизги жоболор жана сунуштар сырткы экономикалык ишмердүүлүктү талдоо

жана болжолдоо иштери менен алек болгон министрликтер, мекемелер, өкмөттүк эмес уюмдар тарабынан колдонсо болот.

Диссертациянын жыйынтыктарынын басылмаларда чагылдырылышы. Диссертациянын темасы боюнча Кыргыз Республикасынын ЖАКтын жана РИНЦ тизмесине кирген илимий журналдарда 5,0 б.т. көлөмүндө 10 макала басылып чыкты.

Диссертациянын түзүмү жана көлөмү изилдөөдө коюлган максат жана милдеттерге ылайык аныкталды. Диссертация киришүүдөн, үч баптан, корутундудан жана колдонулган адабияттардын библиографиясынан турат. Иштин жалпы көлөмү 17 сүрөттү, 14 таблицаны, 1 схеманы, колдонулган илимий булактардын (134 аталыштагы) жана кыскартуулардын тизмесин камтып, 157 бетти түзөт.

ИШТИН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киришүүдө изилдөөнүн темасынын актуалдуулугу негизделип, максаттары, милдеттери аныкталып; коргоого коюлуучу илимий жоболор жана диссертациянын жыйынтыктарынын апробациясы берилди.

«Аймактык өнүктүрүү банктардын ишмердүүлүгүнүн теориялык негиздери» аттуу биринчи бапта эл аралык уюмдардын ролу, алардын түзүлүү себептери жана факторлору, рыноктук шарттарда алардын ишмердүүлүгүнүн мүнөзү талдоого алынды.

Азыркы дүйнөлүк коомдук өнүгүү өлкөлөр ортосундагы байланыштар жана карым-катыштардын өркүндөшү менен мүнөздөлөт. Мындай биригүү тенденциясы адамзаттын глобалдык көйгөйлөрдү: ядролук катастрофа коркунучу, экологиялык проблема, саламаттыкты сактоонун жетишерлик деңгээлде өнүкпөгөндүгү, терроризм менен күрөшүү ж.б. чечүү талабы менен пайда болгон.

Дүйнө чарбачылыгындагы байланыш бирдиктүү сырткы соода иштеринен тартып, узак мөөнөттөгү чоң маАКШтбдуу соода-экономикалык кызматташтыкка чейинки жолду басып өткөн дүйнөлүк соода-сатыктан башталган.

Азыр эл аралык экономикалык байланыштардын глобализациясы жүрүп жатат. Интеграциялык процесстер аймактык мүнөзгө ээ болуп, жалпы экономикалык максаттарга жетишүүгө багытталган биригүү формасын кабыл алат. Белгилей кетсек, XX кылымдын экинчи жарымында рыноктук экономика дүйнөлүк чарбачылыкка салыштырмалуу жаңы сапатка өтүп, эл аралык деңгээлге ээ болду.

Ошентип, эл аралык экономикалык мамилелердин жаңы формалары тигил же бул мамлекеттин аймактарындагы чет элдик капиталдарды колдонуу ыкмаларынын эволюциясын чагылдырып турат. Өнөктөштөрдүн көздөгөн масаттары, албетте, бири-биринен айырмаланып турат. Кээ бирлерине ал дүйнөлүк лидерликке жетишүү болсо, экинчисине – артта калуучулуктан арылуу.

Бирок, өлкөлөр ортосундагы глобалдык байланыштар тышкы соода мамилелерине гана барып такалбастыгын жана экономикалык өз ара көз

карандылык улам ар тараптуу болуп бара жаткандыгын баса көрсөтүү керек. Азыркы мезгилдеги байланыштардын жыйындысын тышкы соода-сатык, өндүрүштүк кооперация, илимий-техникалык маалыматтар менен алмашуу, технологиялык иштелмелер, жумушчу күчүн бир өлкөдөн экинчи бир өлкөгө көчүрүү, эл аралык насыя, чет элдик инвестициялар жана мамлекеттердин валюталык карым-катышы түзөт.

Эл аралык өнүктүрүүнү баалаган негизги максаттуу көрсөткүчтөргө булар кирет: (рис.1):

Сүр.1 Эл аралык өнүктүрүүнүн максаттуу көрсөткүчтөрү.

Булак: автор тарабынан түзүлдү

Демек, ааламдашуу процессин улай, эл аралык коомчулук азыркы шарттарда өткөөл экономикадагы өлкөлөргө өзгөчө көңүл буруп келишет. Ошондой болсо да эл аралык иштиктүү чөйрө Эл аралык уюмдар (ЭУ) аркылуу билим берүү деңгээли жогору болгон өлкөлөргө көбүрөөк инвестиция бөлүшөт. Себеби, билим берүү өтө маанилүү болуп саналып, жогорку квалификациялуу, жаңы шарттарга тез ыңгайлашкан жумушчу күчүнө басым жасалат.

ЭУнын эл аралык соода-сатыктын ачык системасына колдоо көрсөткөнүн позитивдүү фактор катары кароого болот. Ошону менен бирге алар соода-сатыктын тең укуктуу эрежелерине жана өнүккөн жана транзиттик мезгилдеги өлкөлөрдүн ролун өркүндөтүүгө күч жумшашат.

ЭУ тарабынан насыя түрүндөгү берилген каражаттар дайым эле максаттуу колдонулбаганын негативдүү фактор катары эсептөөгө болот. Көпчүлүк учурда кээ бир багыттар боюнча кызматташтыктын эффективдүүлүгү жана муктаждыгы байкалбайт. Демек, жардамга максаттуу мүнөз берүү керек. Мисалы, жакырчылыктын деңгээлин төмөндөтүү, ошондой эле инвестицияларды тартуу үчүн шарттарды түзүү.

«Кыргыз Республикасында эл аралык өнүктүрүү банктардын азыркы абалы» аттуу экинчи бапта ЕКӨБ жана АӨБдүн долбоордук циклдарына, Кыргыз Республикасынын социалдык-экономикалык өнүгүшүнө тийгизген таасирине баа берилет.

Кыргыз Республикасы өткөөл экономиканын баштапкы этабында турган өлкө болгондуктан ага анча өнүкпөгөн өлкөлөрдөгү өзгөчөлүктөр мүнөздүү. Алсак,

жакырчылыктын жайылышы, алыскы райондордун өнүкпөгөндүгү, чектелген насыя берүү, начар өнүккөн ишкердик чөйрө.

Кыргыз Республикасы деңизге чыгууга мүмкүнчүлүгү жок болуп, ички рыноктун чектелүү болушу менен аймактык интеграциянын тереңдетүүдөн чоң пайда таппак: энергетикалык экспорт, ошондой эле аймактык соода-сатык жана транзиттик жүк ташуу. Өлкө экспорттук рыноктук планда мүмкүнчүлүк ачкан аймактык интеграциянын бир катар процесстерине катышат, натыйжада өлкөгө инвестициялардын келиши потенциалдуу көрүнүш.

ЕРӨБ 1995-жылдан бери Кыргыз Республикасында өткөөл процессин активдүү колдойт. Ошол мезгилде, 2017-жылдын октябрь айын камтыганда Банк 160 долбоор боюнча макулдашууга кол койгон, келишимдин жалпы көлөмү жалпысынан 665 млн еврону түзсө, банктын портфели ишке ашып жаткан 64 долбоор боюнча 251 млн.еврону түзгөн. Азыркы мезгилде жеке секторлордун долбоордук портфелдеринин салыштырма салмагы (бардык портфелдеги үлүшү) 59% түзүп, 60% милдеттүү үлүшкө туура келет.

ЕРӨБ компанияларга рынокту изилдөөдөн баштап, стратегиялык пландоо жана сапатты башкаруу темаларын камтуу менен ар кандай долбоорлор боюнча жергиликтүү квалификациялуу консультанттар менен иш алып барууга көмөктөшөт.

2017-жылдын ноябрь айына карата ЕКӨБ жергиликтүү консультанттардын катышуусу менен 1047 долбоорду ишке ашырган. Жардам алган ишканалардын 66% борбордон- Бишкектен сырткары жайгашкан. Бир жылдан кийин консультациялык долбоорлордун аякташы менен ЕРӨБ программаларына катышкан ишканалардын 65%да жүгүртүү көбөйдү, ал эми 57 жардам алган ишкана жалпы көлөмү 31 млн. евро грант түрүндөгү тышкы инвестицияларды тарткан.

АӨБ азыркы мезгилге чейин жалпы суммасы 56,3 млн АКШ долл. түзгөн 96 техникалык жардамдын (ТЖ) долбоорун ишке ашырган. 2017-жылы техникалык жардамдын эки долбоору бекитилген: Үч-Коргон ГЭСин модернизациялоо үчүн 1,1 млн АКШ долл. суммасындагы ТЖ; климаттык өзгөрүүлөргө туруктуулугун жогорулатуу жана суу ресурстары башкаруудагы табигый кырсыктардын коопсуздугун кыскартуу үчүн 1,1 млн АКШ долл. сумма өлчөмүндөгү ТЖ.

2016-жылдын аягына карата АӨБдүн портфелдеринин көрсөткүчтөрү канааттандыраарлык болуп, долбоордун 82% график боюнча аткарылган. Түзүлгөн контракттардын жана өздөштүрүлгөн каражаттардын суммасы 2016-жылы 47 млн АКШ долл. жана 61 млн АКШ долл. (47 % жана 170 % жылга) жеткен.

АӨБ өкмөттүн жакырчылык менен күрөшүү аракетин колдойт. Жакырчылыктын себептерин: саламаттыкты сактоонун, билим берүүнүн, таза суунун, турак-жайдын жана санитардык кызматтардын, ошондой эле экономикалык мүмкүнчүлүктөрдүн жетишсиздиги түзөт.

Эл аралык аймактык өнүктүрүү банктары, ЕРӨБ жана АӨБ, өзүнүн операцияларын, түштүк жана батыш Жер-ортолук деңизинен баштап, батыш Европадан өтүп, Борбордук Азияга чейин 30дан ашык өлкөлөрдүн

аймактарында ишке ашырып, өлкөлөргө ишкердүүлүктүн өркүндөшүнө өбөлгө болгон каржылык климатта экономикалык өнүгүүнү камсыздоодо жардам көрсөтүп, «өткөөлдүккө» үгүттөө иши менен алектенип келишет.

Банктардын бардык ишмердүүлүгүндө акыйкатты жана эрктүүлүктү камсыздоого негизделген башкаруунун бекем жана так принциптери жетекчиликке алынып, коррупцияга жол бербөө чаралары колдонулат. Банктар жардам берүүдө каржылоо менен гана чектелишпейт, чакан бизнестерди өнүктүрүүдө колдоо көрсөткөн топтор чакан жана орто бизнестерди өркүндөтүүгө, ийгиликке жетүүгө, өнүгүүгө жана ошону менен бирге улуттук жана аймактык экономиканын өнүгүшүндө катализатор болууга көмөк көрсөтөт.

Таблица 1 - 2016-жылдын I кварталында бекитилген инвестициялык-долбоордук зайымдар жана капиталга инвестициялар, өлкөлөр жана банктарга бөлүштүрүлүшү.

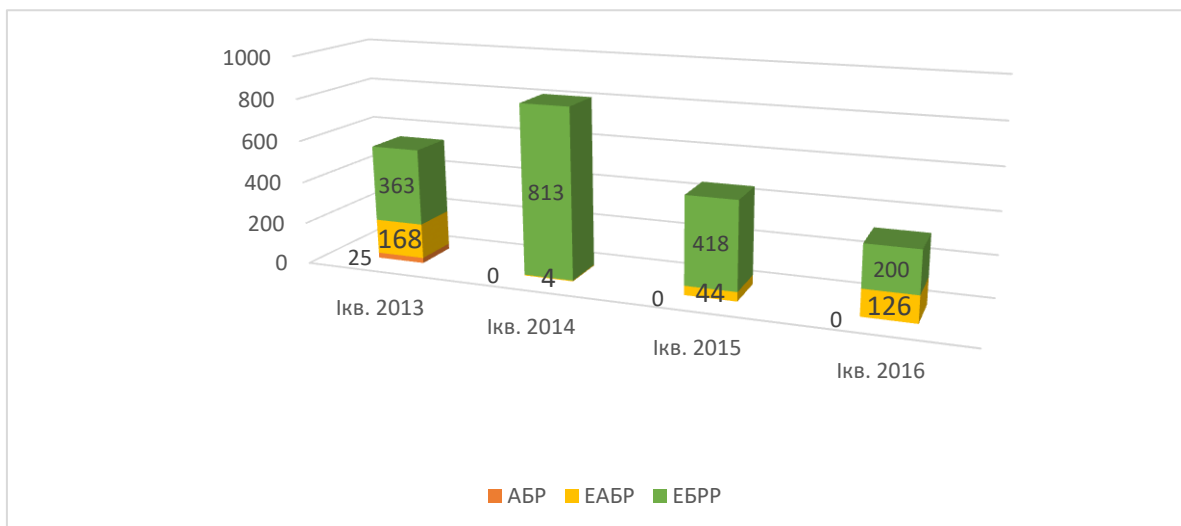
Өлкө	ЕӨБ	ЕКӨБ	Сумма млн АКШ долл.	Үлүш, %	Долбоорлор, шт
Азербайжан		0	0	0	0
Армения	0	40	40	12,3	1
Беларусь	22,64	0	22,64	6,9	1
Казахстан	0	108,9	108,9	33,4	2
Кыргызстан	0	1	1	0,3	1
Орусия	103,54	0	103,54	31,7	2
Тажикистан	0	0	0	0	0
Түркмөнстан		2,1	2,1	0,6	1
Өзбекстан		0	0	0	0
Украина		4,3	48,3	14,8	3
ЖАЛПЫ	126,18	200,3	326,48	100	11
% менен	38,6	61,4			

Эскертүү: сары түс менен белгиленген өлкө өнүктүрүү банкынын катышуучусу болуп саналбайт.

Булак: КРнын Каржы министрлигинин берген маалыматтарынын негизинде автор тарабынан түзүлгөн.

1-таблицада көрүнүп тургандай, 2016-жылдын I кварталында эки эл аралык өнүктүрүү банктары (ЕКӨБ, ЕРӨБ) инвестициялык-долбоордук займыларды жана капиталга инвестицияларды камтыган, каржылоонун жалпы көлөмү 326,48 млн АКШ долл. түзгөн 11 долбоорду каржылоону бекитишкен. Бул 2015-жылдын I кварталына караганда 29% аз (кар. сүр.2).

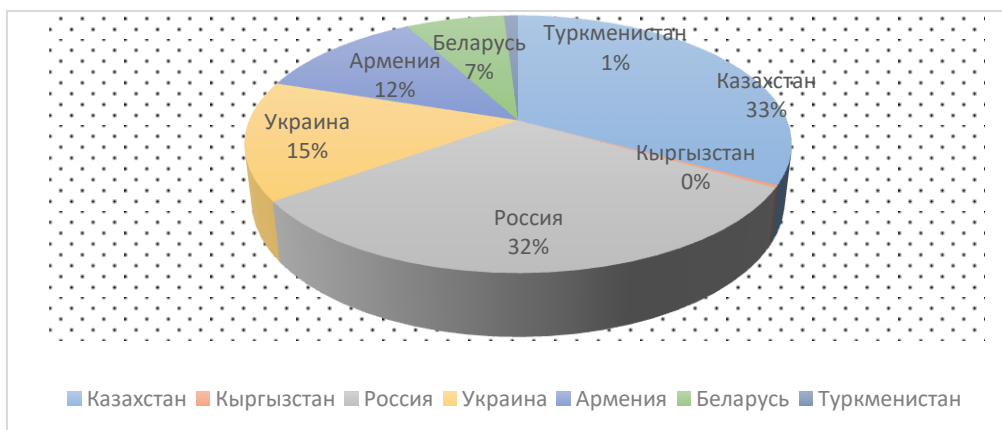
Ошондой эле ЭӨБдүн жаңы долбоорлорунун көлөмү кыскарганы байкалат жана КМШ өлкөлөрүндө бекитилген инвестициялык-долбоордук каржылоонун көлөмү ЕРӨБгө мүнөздүү, анын жалпы өлчөмү 61,4%дан ашат, ал эми суммасы 200,3 млн АКШ долл. (сегиз долбоор) түзөт. ЕӨБ 126,18 млн АКШ долл. (38,6%) суммасындагы үч долбоорду бекиткен, каржылоо көлөмү боюнча 2015-жылдын I кварталына караганда үч эсе көп.

Сүр. 2. Бекитілген долбоорлордун жана капиталга инвестициялардын көлөмү
Булак: КРнын Каржы министрлигинин берген маалыматтарынын негизинде автор тарабынан түзүлгөн.

3-срөттө өлкөлөр боюнча инвестициялык-долбоордук займылар боюнча бөлүштүрүлүшү көрсөтүлгөн. Каржылоонун көп үлүшү Казахстанга (33%, эки долбоор) жана Орусияга (32%, эки долбоор) бөлүнгөн. Казахстанда жалгыз инвестор ЕКӨБ болсо, Орусияда– ЕАӨБ. Украинада 48,3 млн АКШ долл. (15%) өлчөмүндөгү үч долбоорго кол коюлса, Арменияда ЕКӨБ (12%) 40 млн АКШ долл. суммасындагы бир долбоорду каржылаган. Беларусияда ЕКӨБ (7%) 22,64 млн АКШ долл. суммасындагы бир долбоорду, Түркмөнстанда (1%) – 62,1 млн АКШ долл. суммадагы бир долбоор, Кыргызстанда (0,3%) –1 млн АКШ долл. суммасындагы бир долбоор.

ЕКӨБдүн 1,13 млн АКШ долл. өлчөмүндөгү долбоору Кара- Суу шаарынын муниципалитетитине суу түтүк компаниясына суу менен камсыз кылуу жана агын сууларды тазалоо кызматтарын жакшыртуу максатында багытталган.

Сүр.3. Капиталга болгон инвестициялык-долбоордук займылардын өлкөлөр боюнча бөлүнүшү.

Булак: КРнын Каржы министрлигинин берген маалыматтарынын негизинде автор тарабынан түзүлгөн.

ЭӨБ насыяларынын жалпы суммасы 258 млн АКШ долл. ашып, каражаттар негизинен ЧОБ колдоого, соода каржыларына жана өнөктөш-банктер аркылуу энергиянын эффективдүүлүгүнө багытталган. Орчундуу үлүш (I кварталда кол коюлган долбоорлордун 28% суммасынан) Каржы секторуна тиешелүү. (кар. Сүр.4).

Сүр.4 Капиталга болгон инвестициялык-долбоордук займылардын жана капиталга коюлган инвестициялардын тармактык структурасы.

Булак: КРнын Каржы министрлигинин берген маалыматтарынын негизинде автор тарабынан түзүлгөн.

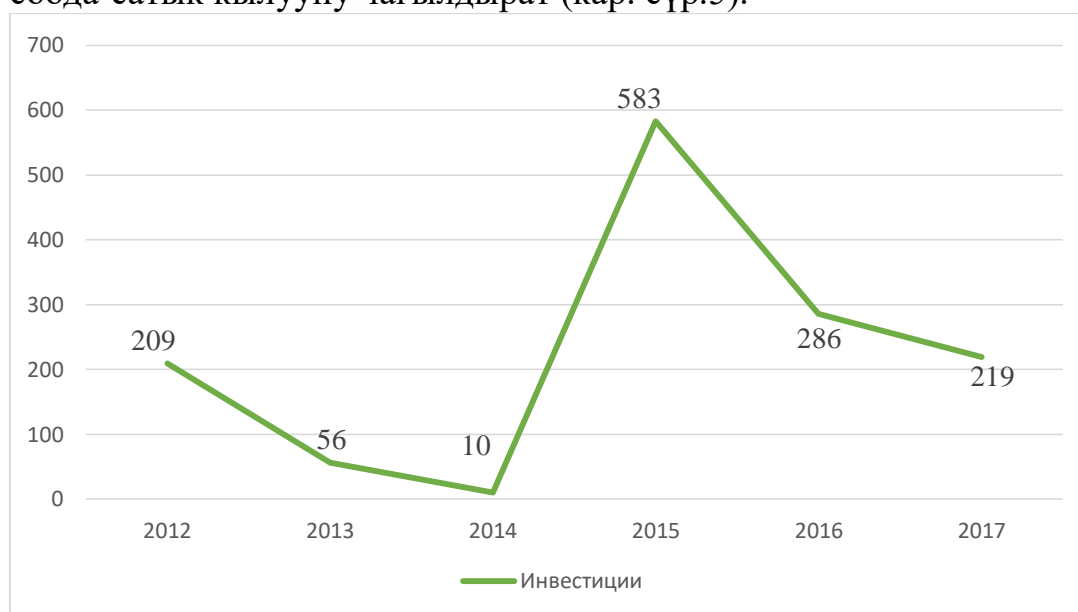
Башка өлкөлөргө салыштырмалуу Кыргызстандын экономикасы белгилүү бир деңгээлде кен казып алуу өндүрүшүнө көз каранды. Кыргызстанда казылып алынган кендердин ичинен биринчи орунда алтын турат. Бул тармак бир күчтүү ишкана – Кумтөр алтын казуу рудниктери тарабынан монополияланган. Анын үлүшү өлкөдөгү өндүрүштүн 7% түзөт, 17% Республиканын бюджетине кирсе, жеке сектордогу жумушчулардын эң көп саны – жалпы жумушчу күчүнүн болжол менен 4,9% түзөт (кар. табл.2).

Таблица 2 - 2012-2017 -жж. ЕКӨБдүн ККТдагы ишмердүүлүгү
ККТ боюнча негизги статистикалык маалыматтар

Эмгек ресурстары	<ul style="list-style-type: none"> ■ 3524 Кумтөр руднигинде (4,9%) ■ Кумтөрдүн жалпы жумушчу күчүнүн 97 % (жергиликтүү калк)
% ИДӨ	<ul style="list-style-type: none"> ■ «Кумтөрдүн» үлүшү 6,8 %
% экспорт	<ul style="list-style-type: none"> ■ КРдагы экспорттун жалпы көлөмүндөгү алтындын үлүшү 45 %
Социалдык долбоорлорду жана коомчулукту өнүктүрүү долбоорлорун колдоо үчүн Ысык-Көл облусун өнүктүрүү фонду.	<ul style="list-style-type: none"> ■ дүң кирешенин 1% Фондуга 6,2 млн. АКШ долл. которулган. Мамлекет тарабынан көзөмөлгө алынган фонд жергиликтүү органдардын көзөмөлүндө турат. Анын максаты - Ысык – Көл облусунда социалдык инфраструктураны – мектептерди, ооруканаларды жана бала бакчаларды өнүктүрүү болуп саналат (2016)
«Социалдык жоопкерчилик»	<ul style="list-style-type: none"> ■ 700 миң АКШ долл. биздин коомчулукка инвестиция боюнча стратегиялык программаларга багытталган (2016)
Кыргыз Республикасынын аймагындагы төлөмдөрдүн жалпы көлөмү	<ul style="list-style-type: none"> ■ 3,2 млрд. АКШ долл. (1994 -2017ж.ж).

Булак: ЕКӨБдүн негизинде автор тарабынан түзүлгөн.

Алтын казып алуу долбооруна активдүү инвестиция бул сырьё менен кийинки соода-сатык кылууну чагылдырат (кар. сүр.5).

Сүр.5 ККТдагы инвестициялардын жылдык көлөмү, (млн евро).

Булак: ЕКӨБдүн маалыматтары боюнча автор тарабынан түзүлгөн.

2017-жыл Кыргызстан үчүн сапатка басым жасоонун башталышы жана чакан жана орто бизнестердин (ЧОБ) андан аркы прогрессинин жылы болуп калды. Чакан бизнесерди өнүктүрүү инициативасынын чегинде ЕКӨБ Кыргыз Республикасында инвестиция, консалтинг жана мамлекеттик-жеке диалогдорду

өнүктүрүүнү жана атаандаштыкты колдоо максатында үч негизги иш чараны реализациялайт.

Инвестиция тармагында тамак-аш өндүрүшүнүн, коомдук тамактануу жана кызмат көрсөтүү, ошондой эле туристтик секторлордун чөйрөсүндө натыйжалар белгилүү болду. Чыгымдардын жалпы көлөмү 5,5 млн АКШ долл. түзөт.

Консалтинг тармагындагы негизги жетишкендиктер 86 жергиликтүү жана эл аралык консультациялык долбоорлорду камтыйт. Бул долбоорлордон ЧОБ «ноу-хауга» мүмкүнчүлүк алып, өзүнүн атаандаштыгын жогорулатты. ЕКӨБ белгилүү тармактарда жана чөйрөлөрдө 15 жылдан ашык тажрыйбага ээ болгон эл аралык кеңешчилер менен иш алып барат.

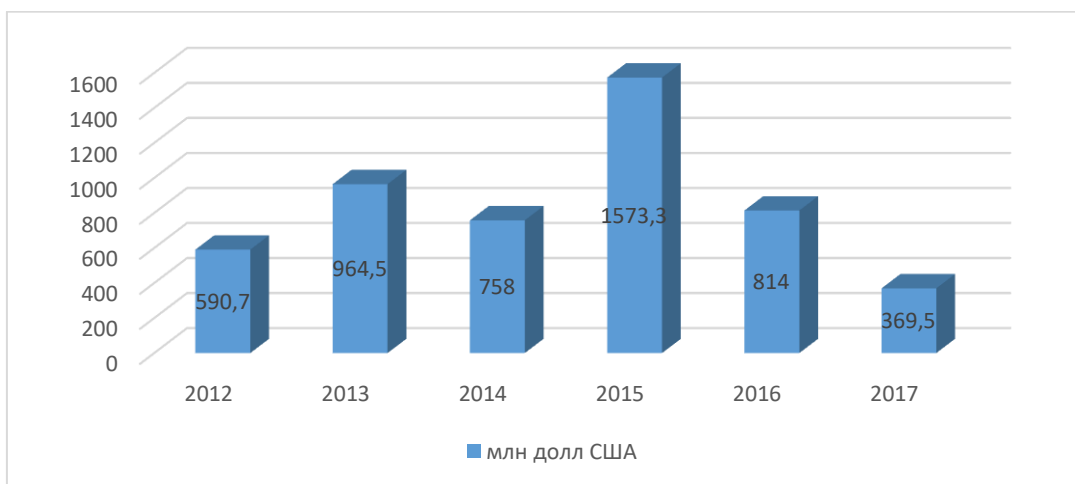
Ошондой эле Банк компанияларга рынокту изилдөөдөн баштап, стратегиялык пландоого чейин теманы камтыган ар кандай долбоорлордо жергиликтүү квалификациялуу консультанттар менен иштөөсүнө көмөктөшөт.

Мамлекетти-жеке диалог тармагында ЕКӨБ Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн астындагы Инвестициялык кеңешке колдоо көрсөтүүнү улантып келет, ошондой эле Өкмөттүн мамлекеттик кызматтардын цивилизациясы боюнча «Таза Коом» инициативасын ишке ашырууда да колдоо көрсөтөт. Мисал катары биргелешкен ААК «Кайыңды-Кант» каржылык компаниясын белгилөөгө болот. Мында насыялык келишим 2 млн АКШ долл. түзөт, ага 2017-жылы декабрь айында кол коюлган.

Сүр.6. Булак: ЕКӨБдүн маалыматтары боюнча автор тарабынан түзүлгөн

2017-жылы 2016 - каржы жылынын натыйжалары боюнча жүргүзүлгөн сурамжылоонун жыйынтыктары боюнча 2015-жылы инвесторлор тарабынан берилген маалыматтарга салыштырмалуу үч сектордо: консультация берүү, банк иштери жана туризмде гана өнүгүүнү көрсөтөт. Өлкөдөгү экономикалык жагдай акырындап коңшу Казахстан өлкөсүндөгү жагдайга чейин жакшырып, ИДП 0,3% кыскарган. 2016-жылга карата экономикалык көрсөткүчтөр 2016-жылга карата экономикалык көрсөткүчтөр акча каражаттарынын кескин кыскарганы байкалат, натыйжада 2015-жылга салыштырмалуу 759 млн АКШ долл. өлчөмүндөгү айырма чыгат.

Сүр. 7 2012-2017-жылдары келген инвестициялардын агымы.

Булак: КРнын Каржы министрлиги берген маалыматтардын негизинде автор тарабынан түзүлдү.

Азыркы күндө Кыргызстанга биринчи муктаждыктарды: улуттук валютаны кармоо; бюджеттин жетишсиздигин жабуу; экономиканын дээрлик бардык секторлорунда структуралык реформа жүргүзүү; инвестициялык долбоорлорду каржылоо үчүн башкы булак өздөштүрүү болуп кала берет. Бул изилдөөдө инвестициянын келүүсүнө байланышкан көйгөйлөрдү белгилебей кетүүгө болбойт. Мындай көйгөйлөрдүн катарына экономикалык жана социалдык-саясий мүнөзгө ээ болгон тышкы карыз кирет. Кредитор өлкөгө таптакыр пайдасыз шарттарды коюшу мүмкүн. Мамлекеттин ички жана тышкы кредиторлор астында карыздар болушу, мамлекеттик карызды түзөт.

2016-жылдын 31-октябрына карата Кыргыз Республикасынын карызы 280981,89 млн. сом (4092,7 млн АКШ долл.) түзгөн, анын ичинде:

- 92,44 % тышкы карыз – 259 737,94 млн.сом (3783,3 млн. АКШ долл.);
- 7,56% ички карыз – 21 243,95 млн.сом (309,44 млн. АКШ долл.).

Мамлекеттик тышкы карыз 160 насыя тартибинен турат, алардын көпчүлүгү (98% ашыгы) жеңилдетилген шарттарда 0,75-2,0% пайыз менен 40 жылдык мөөнөткө берилген. Бардык тышкы карыздар, ЕКӨБ тарабынан берилген 10 кредиттен башкасы, белгиленген пайыздык ченем менен берилген.

Азыркы мезгилде эң чоң кредиторлор мамлекеттин тышкы карызынын жалпы портфелинин 69% берген Кытай, Эл аралык өнүктүрүү ассоциациясы (ЭОА) жана Азия өнүктүрүү банкы (АӨБ) болуп саналат.

Кийинки орунда Орусия – 8% жана Жапония – 6% турат. Мындан

Орусиянын 300 млн АКШ долл.өлчөмүндөгү карызы 10 жыл ичинде жоюлат, 2016-жылдан баштап жыл сайын 30 млн АКШ долл. берилет.

Таблица 3. Мамлекеттик инвестициялардын 2017-жылга карата донорлордун негизиндеги бюджеттик долбоорлордун бөлүнүшү

Донор	2017	% сал. салм.
Кытай Эл Республикасы	13745,3	36%
Азия Өнүктүрүү Банкы	5862,2	15%
Дүйнөлүк банк	5174,6	13%
Европалык кайра куруу жана өнүктүрүү банктары	4018,2	10%
АКГ (ИБР,СФР,КФАЭР,ФРАД)	4361,3	11%
Немис Банкы (КФВ)	1188,4	3%
Башкалары (Польша, Жапония, МСФР, ж.б)	4692	12%
Жалпы	39042,1	100%

Булак: ЕКӨБдүн маалыматтары боюнча автор тарабынан түзүлгөн

Төмөнкү таблицадан биз 2012-2015 –жылдарга карата мамлекеттик карыздардын динамикасын көрө алабыз:

Таблица 4. КРнын 2012-2015 –жылдарга карата мамлекеттик карызы

Аталышы	Каржы жылдары			
	2012	2013	2014	2015
Мамлекеттик карыз (млрд сом)	156,72	167,43	214,8	288,8
анын ичинде. Тышкы карыз (млрд сом)	143,71	155,56	202,4	273,3
(млрд АКШ долл)	3,03	3,16	3,4	3,6
Салыштырма салмак (тышкы карыз)	91,7	92,91	94,22	94,66
ИДПга мамлекеттин тышкы карызы	46,29	44,44	50,9	50,5
анын ичинде Ички карыз (млрд сом)	13,0	11,88	12,4	15,4
Салыштырма салмак (ички карыз)	8,3	7,09	5,78	5,3

Булак: КРУБнын маалыматтары боюнча автор тарабынан түзүлгөн

Таблицада берилгендей, 2012-2015-жылдарга карата мамлекеттик карыздын номиналдык көлөмүнүн өсүшүнүн тенденциясы байкалат. Анткени, 2015-жылы мамлекеттик карыздын көлөмү 288,8 млрд сомду түзгөн: 2012-жылга салыштырмалуу 132,1 млрд сомго же 84,3% га, 2013-жылга салыштырганда мамлекеттик карыздын көлөмү 121,4 млрд сомго же 72,5% га, 2014-жылы 74 млрд сом же 34,5%га көбөйгөн.

Тышкы карыздын өсүшү КЭРнан карыз алуунун кескин көбөйүшүнөн себебинен улам миллиард доллардан ашык өлчөмгө көтөрүлгөн.

Кризистик жагдайдан чыгуу чет элдик инвестициялардын келишине көз каранды, бирок ошол эле учурда, мамлекеттик кызыкчылык дайым эле чет элдик инвесторлордун кызыкчылыгына дал келе бербейт. Аларды жеке мотивдеринен ажыратпоо үчүн, капитал кошуу керек, ошол эле учурда алардын иш-аракеттерин жергиликтүү коомчулуктун жана алардын өнүгүшүнүн пайдасына багыттоо зарыл. Тилекке каршы, Кыргыз Республикасындагы жагдай экономикалык жана саясий чөйрөдө акыркы беш жылдыкта дээрлик туруксуз болуп, азыркы күнгө чейин инвесторлордун ишенимин арттырбайт. Кыргыз Республикасындагы инвестициялык салымга залал келтирген негизги факторлор мамлекеттик структуралардагы жана

инспекциялык органдардагы коррупция болуп саналат. Булар менен катар салык администрациясы, салык түйшүгү (салыктык эмес төлөмдөр жана социалдык камсыздандырууга берилген взносторду камтыганда) жана жогорку пайыздык чнемдер да терс таасирлерин тийгизет.

Кыргыз Республикасындагы карыз жагдайын жакшыртуу үчүн 2013-жылга чейин жеңилдетилбеген шарттарда алынган насыяларды кайра реструкташтыруу; алынган насыялык каражаттарды максаттуу колдонулушун катуу көзөмөлгө алуу зарыл. Бардык багыттар боюнча алгачкы кадамдар жасалса да, бул сунуштар өз күчүндө кала берет, анткени алардын актуалдуулугу төмөндөбөйт, тескерисинче, күчтөнүүнү жана дыкат иштеп чыгууну талап кылат.

«Кыргыз Республикасындагы эл аралык аймактык өнүктүрүү банктарынын ишмердүүлүгүн өркүндөтүүдөгү негизги багыттар» деген үчүнчү бапта экономиканын кээ бир секторлорундагы каржылык жардамдарды колдонуунун концептуалдык негиздери жана бул банктардын ишмердүүлүгүнүн перспективалары каралган.

АӨБдүн операциялары жалпы мамлекеттик башкарууну жана жеке сектордун өнүгүшүнө өбөлгөлөрдү жакшыртууга багытталган. Булардын бардыгы экинчи жана муундун реформасы үчүн негиз болот. Өлкөнүн табигый чектөөсүнө ылайык (деңизге чыгуу мүмкүнчүлүгүнүн жоктугу, калкынын аздыгы жана чакан рынок, салыштырмалуу аз көлөмдөгү минералдык ресурстар) аймактык байланыш жана кызматташтык Кыргызстандын улуттук өнүгүүсү үчүн чоң мааниге ээ.

АӨБдүн колдоосундагы программалар рыноктук институттардын өнүгүшүн көтөрүүгө, социалдык жана экономикалык коргоону жакшыртууга, коомдук колдоону бекемдөөгө багытталган. АӨБ билим берүү тармагында жетектөөчү ведомство катары кызмат аткарып, социалдык секторлорго жардам көрсөтүү үчүн 69 млн АКШ долл. бөлгөн.

Банктардын колдоосунун негизги жыйынтыктары: ички жана аймактык рынокторго жетишүүнү камсыздаган унаа инфраструктурасын; жолдорду каржылоо жана башкаруу механизмдерин өркүндөтүүнү; жеке секторлордун жолдорду эксплуатациялоого жана кароого катышуусун жогорулатууну; унаа жана коммуникация сектору үчүн саясатты жакшыртууну камтыйт.

Кыргыз Республикасынын автожолдор тармагы бардык түндүк облустарды камтыйт, алыскы коомчулук жана коңшу өлкөлөр менен болгон байланышты камсыз кылып, өлкөнүн экономикалык өнүгүүсүндө маанилүү роль ойнойт, анткени алар жүргүнчүлөрдүн 95%на жана жүк ташууга кызмат кылат.

Эффективдүү жана интеграцияланган транспорттук система Кыргыз Республикасынын негизги максаттарынын бири болуп саналганы унаа секторунун саясатында чагылдырылган. Бул максат ЦАРЭС унаа секторунун аймактык стратегиясында да АӨБдүн колдоосу менен каралган.

Төмөнкү сүрөттөн бул долбоорду ишке ашырууда кандай маселелер, максаттар жана жетишкендиктер жараларын көрүүгө болот:

Сүр.8 Унаа секторунун аймактык стратегиясы.

Булак: автор тарабынан түзүлгөн

Жалпысынан АӨБ экономиканы колдоо жана өнүктүрүү үчүн өзүнүн секторлорун тандап алды. 1-схемада көрүнүп тургандай, АӨБ Өлкөнүн стратегиялык өнүгүшүнө (ӨӨС) жана Өлкөнү колдоонун бирдиктүү стратегияларына (ӨКБС) ылайык төмөнкү төрт приоритеттүү чөйрөнү карайт: жакырчылыкты кыскартууга таасир эткен күчтүү жана туруктуу экономикалык өнүгүүгө үндөшкөн экономикалык менеджментти жакшыртуу; башкарууну жакшыртуу, эффективдүү мамлекеттик кызмат көрсөтүү жана коррупцияны кыскартуу; туруктуу адамзаттык жана социалдык капиталды өнүктүрүү; айлана-чөйрөнүн туруктуулугун камсыз кылуу жана жаратылыш ресурстарын башкаруу;

Ошентип, АӨБ тарабынан сунушталган операциялар аймактык байланышка жана аймактык экономикалык иш чараларга басым жасайт. Ошондой эле, унаа секторундагы өлкөнүн перспективасы, банктардын башка

секторлордогу ишмердүүлүктөрүнүн ролу жана багыттары белгилүү болду.

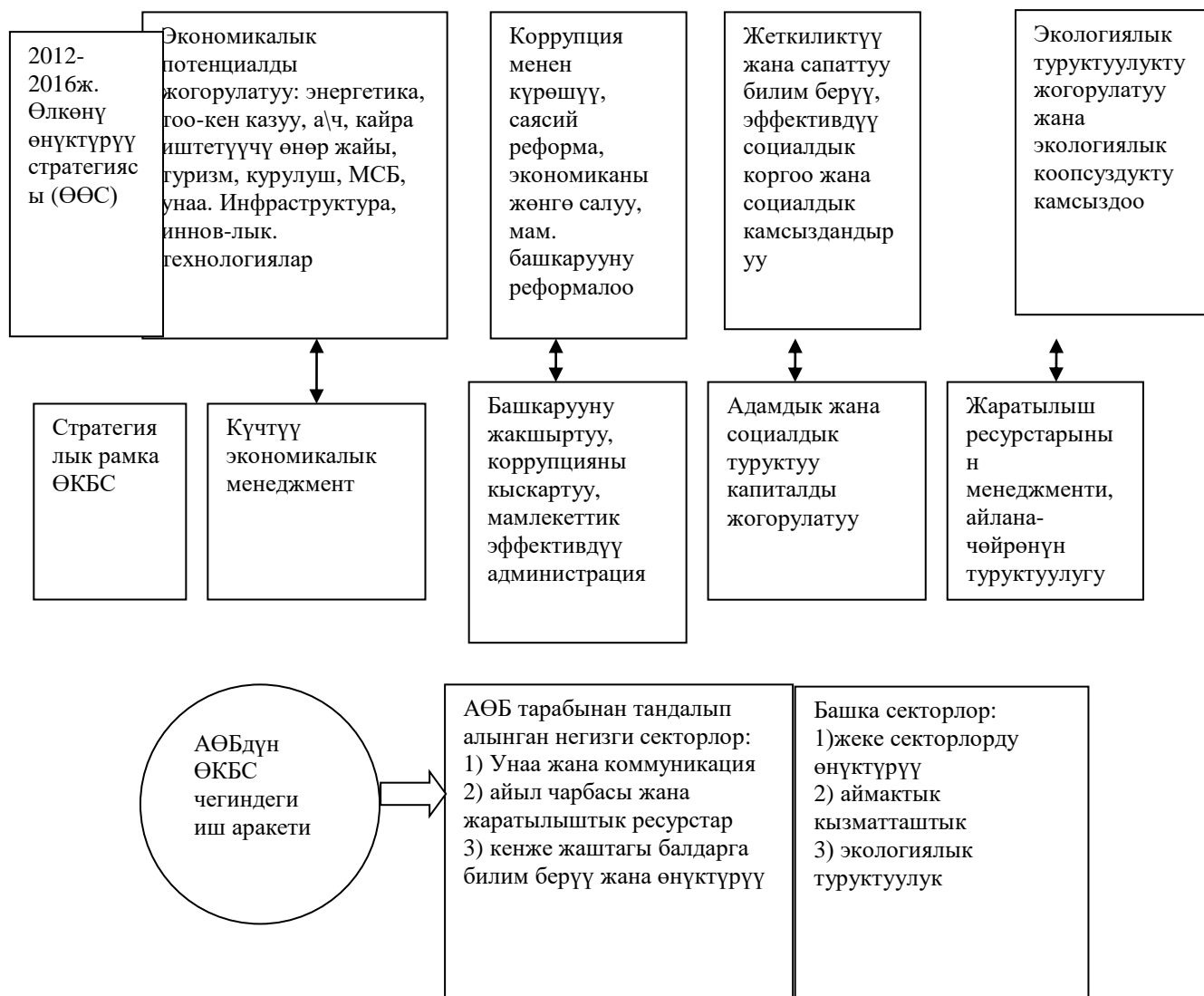

Схема 1. ӨӨС, ӨКБС жана АӨБдүн иш аракеттеринин ортосундагы байланыш

Булак: Схема АӨБ тарабынан алынган маалыматтардын негизинде автор тарабынан жөнөкөйлөтүлдү.

КРнын Каржы министрлиги долбоорлорду каржылоонун ишке ашуусунун мониторингинин негизинде, өзгөчө каражаттарды өздөштүрүү жана өздөштүрбөө мүмкүнчүлүктөрүнө ылайык ар бир долбоор боюнча каржылоонун параметрлерин өзгөртүү жөнүндө чечим кабыл алат.

ЖЫЙЫНТЫКТАР ЖАНА ПРАКТИКАЛЫК СУНУШТАР

Теориялык жана аналитикалык изилдөө төмөнкүдөй негизги жыйынтыктарды жана сунуштарды чыгарууга мүмкүнчүлүк түздү:

1. Акыркы он жылдыкта дүйнө чарбачылыгында жана мамлекеттин тышкы экономикалык саясатында жүргөн процесстер экономикалык

активдүүлүктүн ааламдашуусу менен мүнөздөлөт.

Демек, дүйнө чарбачылыгындагы байланыштарды жөнгө салууда эл аралык экономикалык уюмдардын ролу өсөт. Ошону менен бирге эл аралык жаан аймактык уюмдардын чегиндеги көп тараптуу кызматташтыктын мүнөзү татаалданып, ал экономикалык, валюталык-каржылык, илимий-техникалык, экологиялык жана башка чөйрөлөрдү камтып турат. Кыргыз Республикасы эл аралык тажрыйба топтоо муктаждыгы мене эл аралык аймактык өнүктүрүү банктарынын чегинде эл аралык коомчулукка жана кызматташтыкка толук укукта кирүүгө максат койгон.

2. Жогоруда жүргүзүлгөн изилдөөлөрдөн улам, ЕКӨБ – конкреттүү максаттар үчүн жана башка эл аралык каржы уюмдарына салыштырмалуу эң негизги өзгөчөлүгү эл аралык уюм болуп саналат. Банк аймактык багытынан сырткары мамлекеттик да, жеке секторлордо да иш алып барат жана каржылоонун ийкемдүү инструменттеринин кеңири тобуна ээ экендиги аныкталды.

3. ЕКӨБ комерциялык жактан жашоого жөндөмдүү долбоорлорду гана аткарууга киришип, өзүнүн кызматтары үүн коммерциялык бааларды белгилейт, экспорттук насыя боюнча кепилдик бербейт жана чекене банк кызматтарын көрсөтпөйт. Жогорку насыялык рейтингге ээ болуу менен бирге Банк капиталдардын эл аралык рыногунда эң пайдалуу ченемдеги каражаттарды тартып, жеке секторлорду фермерлик чарбачылык үчүн жабдыктар, сактоочу жайлар жана консультациялык кызматтар сыяктуу негизги ресурстар менен камсыздоону колдойт.

4. ЕКӨБ жеке ишканалардын, өзгөчө чакан жана орто бизнестердин (ЧОБ) каржылык ресурстарын колдойт. Көптү үмүттөндүргөн жергиликтүү компанияларды инвестициялайт, жеке сектордогу ишканаларды узак мөөнөттө каржылоону сунуштайт, жергиликтүү банктардын акционердик капиталына инвестиция кылуу аркылуу каржылык секторлордун өнүгүшүн колдойт. Ошондой эле бул банк сооданы каржылоо аркылуу тышкы соода-сатыкты жеңилдетет.

5. Кыргыз Республикасы Азия -Тынч океан аймагында жайгашкандыктан, АӨБ программаларына туура келет. АӨБ – Азия -Тынч океан аймагындагы өнүктүрүү долбоорлоруна узак мөөнөттөгү насыя берүүгө багытталган каржылык уюм. АӨБ Кыргыз Республикасында өлкөдөгү жакырчылыкты кыскартууга багытталган стратегияларды жана программаларды ишке ашырат. Ал программаларга: жакыр жашаган үй-бүлөлөрдүн мектепке чейинки жана базалык, кесиптик-техникалык билим алуусун жакшыртуу, эненин жана баланын саламаттыгын сактоо кызматтарына жетишүү кирет. АӨБдүн долбоорлору жардам көрсөтүү программасында базалык билим алуудагы гендердик теңсиздикте, эненин жана баланын ден соолугунун начарлашында пайда болгон маселелерди чечүүгө багытталган.

6. АӨБ айыл чарбасын өнүктүрүүгө өзгөчө көңүл буруп, көбүнчө, айыл чарбасындагы саясий жана институттук реформаларды колдоого алат. Суу менен камсыз кылууда АӨБ долбоор менен Чүй, Жалал-Абад, Ош жана Баткен облустарында жашаган калкка таза суу боюнча инфраструктуралык кызмат көрсөткөн. Долбоордун чегинде айыл жергесинде суу менен камсыздоонун 130 системасы түзүлгөн.

7. Унаа боюнча АӨБдүн операциялары жол секторлоруна басым жасап, аталган банк жетектөөчү роль ойнойт. АӨБ Бишкек-Ош автожолун оңдоп-түзөө стратегиялык долбооруна колдоо көрсөткөн. АӨБ аймактык жол байланыштарын колдоодо да башкы ролдо болуп, Алматы-Бишкек жолдорун кайра калыбына келтирүү доолбоорун каржылаган, ошондой эле Кыргыз Республикасынын түштүк бөлүгү аркылуу өткөн Өзбекстан менен КЭРди байланыштырган аймактык жолдорду жакшыртуу иштерине көмөктөшкөн.

8. Шаардык инфраструктурада АӨБ жети шаарда таза суу жана санитария менен камсыз кылууда өзүнүн калкка инфраструктуралык кызмат көрсөтүү боюнча сектордук долбоору аркылуу жардам берет.

9. АӨБ базалык билим алууну колдоодо башкы ролду ойноп, жеке билим алуу саясатын колдоп, каржылык туруктуулук жакшыртылып, башкаруу жана пландоо потенциалы бекемделген. АӨБ иштелип чыккан жаңы окуу программаларын, пландарын жана окуу китептерин, мугалимдердин квалификациясын жогорулатуу, мектептерди оңдоп-түзөөдөн өткөрүү, жабдыктарды жаңыртуу иштерин каржылаган.

АӨБ ошондой эле мамлекеттик инвестицияларды башкарууда, тышкы жардамдарды координациялоо жана көзөмөлдөөдө жардам көрсөтөт. Аталган банк экономикалык ишмердүүлүктөгү тактыкты жана татаалдыкты жеңилдетүү максатында коммерциялык банктардын аудитин жакшыртууга, бухгалтердик эсептин жана каржылык отчеттуулуктун эл аралык стандарттарын, киригизүүгө көмөктөшкөн. АӨБ Өкмөткө коррупцияны кыскартууга жардам көрсөтүүсүн улантып келет.

10. АӨБ айлана-чөйрөнү көзөмөлгө алууну жана башкарууну бекемдөө үчүн техникалык жардамдын үч долбоору аркылуу узак мөөнөттөгү колдоону сунуштаган, ошондой эле тоолу аймактарды туруктуу өнүктүрүүдө да чоң колдоо көрсөткөн. АӨБ жакырчылыкка таасир этүүнү башкаруунун жакшыртууну баалоо ишин аткарган. АӨБ ӨЭУга (өкмөттүк эмес уюмдарга) жакырчылыкты кыскартуу боюнча пилоттук долбоорлорду түздөн-түз каржылоо үчүн чакан гранттарды сунуштайт.

Ошентип, жогоруда белгиленгендей, бул эки банк айыл чарбасын, мамлекеттик башкарууну, билим берүүнү, жеке секторду өнүктүрүүгө өзгөчө күчтүү таасир этет. Жалпысынан, бул эки институт тигил же бул чөйрөгө кошкон салымына ылайык биздин экономикалык жана социалдык турмушубузда алардын катышуусуз иш жүргүзө албайбыз деген пикирге келүүгө болот.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН ТЕМАСЫ БОЮНЧА ЖАРЫЯЛАНГАН ИШТЕРДИН ТИЗИМИ:

1. Умуралиева, А.Ш. Кыргыз Республикасында АӨБ ишмердүүлүгүнүн кээ бир аспекти [Текст] / А.Ш. Умуралиева // Кыргызстан жомдорунун кабарлары. -2008. -№5-6. – С.252-254.
2. Умуралиева, А.Ш. Эл аралык өнүктүрүү банктарынын Кыргыз Республикасынын социалдык-экономикалык өнүгүшүнө тийгизген таасири (АӨБ жана ЕКӨБ мисалында) [Текст] / А.Ш. Умуралиева // Кыргызстан жомдорунун кабарлары. -2008. - №5-6. - С.118-119.
3. Умуралиева, А.Ш. Кыргыз Республикасынын социалдык-экономикалык өнүгүшүндө АӨБнын орду жана ролу [Текст] / А.Ш. Умуралиева, А.И. Абдиева // Аль Пари. Алматы. -2008. - №2. - 197-198-б.
4. Умуралиева, А.Ш. Европа банкы каржылаган долбоордук операциялардын кээ бир маселелери [Текст] / А.Ш. Умуралиева // Илим, жаңы технологиялар жана инновациялар. - 2008. - №5-6. -244-246-б.
5. Умуралиева, А.Ш. ЕКӨБдүн Кыргыз Республикасындагы ишмердүүлүгү [Текст] / А.Ш. Умуралиева // Илим, жаңы технологиялар жана инновациялар. - 2008. - №5-6. - 125-127-б.
6. Умуралиева, А.Ш. Аймактык банктардын өзгөрмөлүү дүйнөдө Кыргыз Республикасынын билим берүү системасын каржылоодогу ролу (АӨБ мисалында) [Текст] / А.Ш. Умуралиева // Ж. Баласагын ат. КУУ Жарчысы - 2009. – 1-чыгарылыш, 1-том. – 171-175-б.
7. Умуралиева, А.Ш. Кыргызстандагы экологиялык маселелерди чечүүдө ЕКӨБ ишмердүүлүгү [Текст] / А.Ш. Умуралиева // Ж. Баласагын ат. КУУ Жарчысы. - 2009. –1-чыгарылыш, 1-том. – 175-178-б.
8. Умуралиева, А.Ш. АӨБ жана ЕКӨБ: алардын Кыргыз Республикасындагы каржылоо багытындагы жетишкендиктери [Текст] / А.Ш. Умуралиева // Экономика жана менеджмент маселелери. Ижевск. - 2016. - № 9(61). – 42-48-б.
9. Умуралиева, А.Ш. Кыргыз Республикасындагы ЕКӨБ жана АӨБ долбоордук циклдарына анализ [Текст] / А.Ш. Умуралиева // Экономика жана менеджмент маселелери. Ижевск. - 2016. - № 9(61). – 35-41-б.
10. Умуралиева, А.Ш. Кыргыз Республикасындагы алтын-валюталык резервдер жана алардын инфляция деңгээлине тийгизген таасири [Текст] / А.Ш. Умуралиева, Б.Б. Есеналиева // Илим, жаңы технологиялар жана инновациялар. - 2017. - № 1. – 125-128-б.

Финансы, акча жүгүртүмү жана кредит – 08.00.10 адистигинин экономика илимдеринин кандидаты илимий даражасын алуу үчүн көрсөтүлгөн “Кыргыз Республикасынын экономикасынын өнүгүшүнө эл аралык регионалдык банктардын таасири” темасында Умуралиева Аида Шайлобековнанын диссертациясына резюме

Негизги сөздөр: эл аралык регионалдык өнүктүрүү банкы, эл аралык мамилелер, эл аралык институттар, инвестициялык кызматташуу, жеке инвесторлор, Реконструкциялоо жана өнүктүрүүнүн Европа банкы, Азия өнүктүрүү банкы, тышкы жана ички карыз, эл аралык регионалдык өнүктүрүү банктарынын ишмердүүлүгү.

Изилдөөнүн объектиси болуп эл аралык регионалдык өнүктүрүү банктарынын ишмердүүлүгү саналат.

Изилдөөнүн предмети болуп Кыргыз Республикасынын социалдык-экономикалык өнүгүүсүнө эл аралык банктардын таасири жана өнүгүү процесси саналат.

Диссертациялык изилдөөнүн максаты заманбап экономиканы өнүктүрүү шартында Кыргыз Республикасынын эл аралык регионалдык өнүктүрүү банктар менен экономикалык жана техникалык кызматташуусуна ар тараптуу талдоо жүргүзүү жана Кыргыз Республикасы өнүктүрүү банктар менен өз ара аракеттенишүүсүн кеңейтүү жана кызматташуунун натыйжалуулугун жогорулатуу боюнча практикалык сунуштамаларды иштеп чыгуу.

Изилдөөнүн теориялык жана усулдук базасын дүйнөлүк экономиканын классиктер жана заманбап изилдөөчүлөр тарабынан иштелип чыккан теориялар, жергиликтүү жана чет өлкөлүк авторлордун каралып жаткан көйгөйгө арналган эмгектери түздү. Изилдөө жүргүзүүдө изилдөөнүн аналитикалык, салыштырма, экономика-статистикалык графикалык ыкмалар пайдаланылды.

Диссертациялык изилдөөнүн илимий жаңылыгы төмөнкүдөй жоболордо сүрөттөлүшүн тапты: теориялык аспектиде эл аралык регионалдык өнүктүрүү банктарынын негизи жана функциясы ачылды; РӨЕБ жана АӨБ ишинин уюштуруу механизмдери аныкталды жана көрсөтүлдү; Кыргыз Республикасында РӨЕБ жана АӨБ долбоорлорунун ишмердүүлүгүнө баалоо жүргүзүлдү (негизинен билим берүү тутумундагы, жол салуудагы, Агрардык онор жай комплекси жана туризмдеги ж.б. долбоорлор); өнүктүрүү банктарынын долбоорлоруна экономикалык талдоо жүргүзүлдү, натыйжалуулугу аныкталды жана экономикалык салымы белгиленди; изилденүүгө алынган банктардын ишмердүүлүгү кыйла зарыл болгон элдик чарбанын приоритеттүү чөйрөсү аныкталды. Изилдөө жаңы көз карандысыз мамлекеттерде, анын ичинде Кыргызстанда рыноктук карым-катыштарды өнүктүрүү шартында экономикалык туруктуулугу үчүн эл аралык регионалдык өнүктүрүү банктарынын негизин жана ролун кантип аныктоо керек деген аз изилденген чөйрөгө салым болуп саналат.

Колдонуунун даражасы. Илимий жалпылоолор жана сунуштамалар өз ара пайдалуу кызматташуунун көйгөйлөрүнө түз таасири бар. Тышкы экономикалык ишмердүүлүктү камсыз кылуу менен байланышкан чечимдерди кабыл алган башкаруу органдарынын практикалык ишмердүүлүгүндө колдонулган. Диссертациялык изилдөөнүн айрым жоболору Ишканаларды санациялоо программасы РӨЕБ программасынын практикалык ишмердигине киргизилип, ЕБРР программаларынын техникалык жардамы тууралуу отчетторду дайындоодо пайдаланылды.

Пайдалануунун чөйрөсү. Диссертациялык иш Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын акад. Дж.Алышбаев атындагы Экономика институтунун “2020-жылга чейин региондорду узак мөөнөттүү өнүктүрүүнүн стратегиясы” илимий темасынын алкагында аткарылган. Изилдөөдө көрсөтүлгөн негизги жоболорду, корутундуларды жана факт жүзүндөгү материалдарды окуу куралдарын жазууда, билим берүү мекемелеринде лекцияларды окууда пайдаланууга болот, ал эми берилген жоболор жана сунуштамалар саясий жана экономикалык туруктуулукка жетишүү үчүн тышкы экономикалык ишмердүүлүктү талдоо жана болжолдоо менен алектенген министрликтер жана ведомстволор, бейөкмөт уюмдар тарабынан колдонулушу мүмкүн.

Резюме

диссертации Умуралиевой Аиды Шайлобековны на тему: «Влияние международных региональных банков развития на экономику Кыргызской Республики» (на примере ЕБРР и АБР), представленной на соискание ученой степени кандидата экономических наук специальности 08.00.10 – финансы, денежное обращение и кредит.

Ключевые слова: международный региональный банк развития, международные отношения, международные институты, инвестиционное сотрудничество, частные инвесторы, Европейский банк реконструкции и развития, Азиатский банк развития, внешний и внутренний долг, координация деятельности доноров, деятельность международных региональных банков развития.

Объектом исследования является деятельность международных региональных банков развития.

Предметом исследования является процесс развития и влияние международных банков на социально-экономическое развитие Кыргызской Республики.

Целью диссертационного исследования является всесторонний анализ экономического и технического сотрудничества Кыргызской Республики с международными региональными банками развития в условиях развития современной экономики и выработка практических рекомендаций по расширению взаимодействия Кыргызской республики с банками развития и повышению эффективности сотрудничества.

Методы исследования: аналитический, сравнительный, экономико-статистический, графический и др.

Полученные результаты и их научная новизна диссертационного исследования нашла отражение в следующих положениях: раскрыты в теоретическом аспекте сущность и функции международных региональных банков развития; выявлены и показаны организационные механизмы деятельности ЕБРР и АБР; проведена оценка деятельности проектов ЕБРР и АБР в Кыргызской Республике, (в частности проекты в образовательной системе, строительстве дорог, АПК, ГДО, туризме и др.); проделан экономический анализ проектов банков развития, выявлена эффективность и определен экономический вклад; выявлены приоритетные сектора экономики, где деятельность МБР может быть наиболее эффективной.

Исследование является вкладом в малоизученную область, как определение сущности и роли международных региональных банков развития для политической и социально-экономической стабильности Кыргызской Республики.

Степень использования. Научные обобщения и рекомендации имеют прямое отношение к проблемам взаимовыгодного сотрудничества и могут быть использованы в практической деятельности органов управления, принимающих решения, связанные с обеспечением внешнеэкономической деятельности. Отдельные положения диссертационного исследования внедрены в практическую деятельность программы ТАМ ЕБРР и использованы при подготовке отчетов о технической помощи программ ЕБРР.

Область применения. Диссертационная работа выполнена в рамках научной темы «Стратегия долгосрочного развития регионов до 2020 года» Института экономики им. акад. Дж. Алышбаева Национальной академии наук Кыргызской Республики. Основные положения, выводы и фактические материалы, приведенные в исследовании, могут применяться в ВУЗах республики, а выдвигаемые основные положения и рекомендации могут быть использованы министерствами и ведомствами, неправительственными организациями, занимающимися анализом и прогнозированием внешнеэкономической деятельности.

Summary

of dissertation of Umuralieva Aida Shailobekovna on the subject of: “Influence of international regional banks on the development of economy of the Kyrgyz Republic” (by the example of European Bank of Reconstruction and Development and Asian Development Bank), presented for competition of academic degree of candidate of Economic Sciences by specialty 08.00.10 – finance, currency circulation and credit.

Key words: International regional bank of development, international relations, international institutes, investment cooperation, private investors, European Bank of Reconstruction and Development, Asian Development Bank, external and internal debt, coordination of grantor's activity, activity of international regional development banks.

The object of the research is the activities of international regional banks of development.

The subject of the research is the development process and the influence of international banks on the social and economic development of Kyrgyz Republic.

The purpose of the thesis research is a comprehensive analysis of the economic and technical cooperation of the Kyrgyz Republic with international regional banks of development in the conditions of the modern economy development and performance of practical recommendations on expanding the interaction of the Kyrgyz Republic with development banks and enhancing the effectiveness of cooperation.

Theoretical and methodological base of the research was made by the theories developed by classics and modern researchers of the world economy, works of native and foreign authors devoted to the problem under consideration.

There were used analytical, comparative, economic-static, graphical methods of investigation in the performance of the research used.

The novelty of the dissertation research was reflected in the following provisions: the essence and functions of international regional development banks were disclosed in the theoretical aspect; the organizational mechanisms of the activities of the European Bank for Reconstruction and Development and the Asian Development Bank have been identified and shown; the evaluation of the activities of the projects of the European Bank for Reconstruction and Development and the Asian Development Bank in the Kyrgyz Republic (in particular projects in the educational system, road construction, agrarian business, tourism, etc.); an economic analysis of the projects of development banks was carried out, efficiency and economic contribution were identified, priorities of the national economy were identified, where the activities of the banks under study could be necessary.

The research is a contribution to such a poorly studied area as the definition of the essence and role of international regional development banks for economic stability in the conditions of developing market relations in new sovereign states, including Kyrgyzstan.

Degree of use. Scientific generalizations and recommendations are directly related to the problems of mutually beneficial cooperation. They were used in the practical activities of government bodies that take decisions related to the provision of foreign economic activity. Separate provisions of the dissertation research were implemented into the practical activities of the Enterprise turnaround program of the European Bank for Reconstruction and Development and were used in preparing reports on technical assistance programs of the European Bank for Reconstruction and Development.

Scope. The dissertation work was carried out within the framework of the scientific theme "Strategy of long-term development of regions till 2020" of the Institute of Economics named after academician Zh. Alyshbaev of the National Academy of Sciences of the Kyrgyz Republic. The main provisions, conclusions and factual materials given in the research can be used when writing textbooks, when lecturing in educational institutions, and the proposed regulations and recommendations can be used by ministries and departments, non-governmental organizations engaged in analysis and forecasting of foreign economic activities to achieve political and economic

stability.